Prof. A. ZEKİ VELİDÎ TOGAN

MOĞOLLAR, ÇİNGİZ ve TÜRKLER

Bozkurt Yayını : 4

İSTANBUL
ARKADAŞ MATBAASI
1941

Moğollar, Çingiz ve Türklük

— I —

Çingizin Türklüğe münasebeti nasıldır meselesine cevap verebilmek için Moğolluk ve Tatarlığın ne olduğu ve onların Türklüğe münasebeti meselelerine temas etmek lâzım geliyor.

Bugün «Moğol» ismi Moğolca konuşan ve esas kütleleri Moğolistanda yaşıyan kavimlerin ismi olduğundan bu ülkenin etnik vaziyeti Çingiz ve babaları zamanında da aynı şekilde olduğu zannediliyordu. Avrupalı mongolistler bunun böyle olmadığını çoktan anlamışlarsa da Moğol tarihiyle meşgul olan bir çok zevat gibi muasır Moğolların kendi aralarından çıkan tarihçiler (meselâ Karaduvan) dahi hâlâ bu fikri ileri sürmektedirler. Bunun üzerine «monğol» kelimesi zamanımıza kadar bir ırk ismi olarak Türk ve Moğol kavimlerine ırkî ve lisanî bakımdan münasebeti olmıyan Uzakşark kavimlerine, Çinlilere ve Japonlara, hattâ başlıca onlara itlak olunurdu. Bu yanlışlık ilmî edebiyattan kalkmış ise de populer edebiyatta hâlâ muhafaza edilmektedir.

«Tatar» ismine gelince bu son asırlarda ve zamanımızda Şarkî Avrupa ve Sibiryada yaşıyan bir çok Türk kavimlerine itlak olunduğundan bu kavimlerin Çingiz ve Moğolların ahfadı olduğu zannolunuyor, halbuki bugün Tatar tesmiye olunan eski Bulgar ve Hazarların, Kıpcak, Yemek ve Tülengütlerin ahfadı bu ismi ancak vaktile Moğollarla beraber bu ülkelerde hâkim milleti teşkil etmiş olduklarından, bilhassa Ruslar tarafından öyle adlandırılmışlardır; yani etnik itibarla bunlar, Moğolluk ve Tatarlıkla aslâ münasebeti olmıyan Türk kabilelerinden ibarettirler. Eski Moğol ve Tatarların kavmiyetleri tarih, etnografya ve lisaniyat bakımından nasıl tesbit edilmiş olursa olsun buna müslüman Türklerin ve bilhassa Garp Türklerinin nazarları başlarından geçen tarihî hâdiseler ve maruz kaldıkları medenî tesirler neticesinde bazan çok garip bir şekil almış olduğunu da hatırlamak lâzımdır.

Türkler Önasya ve Şarkî Avrupa milletlerile, Moğollar ve Şark Türkleri ise daha ziyade Uzak Şark milletleri, bilhassa Çinlilerle uzun asırlar boyunca temasta bulunduklarından aynı Altay cinsini teşkil eden bu kavimlerin Şarkî ve Garbî kısımları arasında sima itibarile farklar hasıl olmuştur.

Merkezî Tiyanşan sahalarında çalışan antropologlar orada hakikî Türk tipini ne kadar ciddiyetle tesbit ederlerse etsinler, Ön Asyada münevver Türkler meyanında Moğolları, Yakut, Uranha Türkleri gibi kavimleri kendisinden değil, Çinliler zümresinden saymağa mail olanlar baki kalıyor. Eğer Fâzıl-ı Enderûnî «Çingiz ahfadı Tatar ve Özbekleri maymun kadar çirkin insanlar» diye tasvir ederken [1] zamanındaki İstanbul münevverlerinin zevkini ifade etmişse, zamanımızda Türklerle Hind-Avrupalıların menşe birliğini iddia eden İsmail Hami Bey de eski İran edebiyatında Türklerin «güzel insanlar» sıfatile tavsif edilmiş olmalarını onların Moğol tipinde insanlar olmadıklarına delil gösterirken [2] yakın

(1) Zişt olur çehre-i cins-i Tatar
sanma a'zâda tenâsübleri var.
Başı gılzetlü olur ekserde
burnu gayet ile yassı hurde
Yüzü vüs'atlü olur cismânî
teng olur gayet ile çeşmânı.
Cins-i Özbekden olunmaz tefrîk
böyle zanneylemişim ben tahkîk
Fırka-i vâhidedür tahmînâ
çünki hep lihyeleri yeksîmâ
Dahi târîhde olmuş temyîz
ki bakâyâ-i cünûd-i Çingiz.
Zen-i Tatar olamaz vasfa sezâ
canavar çehreli, maymun sîmâ
Cümlesinde o müşâbih hilkat
anların cinsine mahsus hâlet
Olsa bin âdem içinde pinhân
yine sîmâsı eder anı 'ayân.

Defteri Aşk, 1286 tabi, s. 44. 87.

(2) *Türklerle Hind-Avrupalıların menşe birliği*, c. I., İstanbul 1935, s. 210-250.

senelerde hattâ genç Antropolojimizi zorlıyan temayüllere tercüman olmuştur. Bu zat benim 1927 de basılan «Türk Tarihi» derslerimde Türk ve Moğolları aynı «Turan» zümresine dahil kavimler olarak göstermemi de bu yüzden «medrese ve darülfünun devrinden kalma eski fikirler» diye asrımızı arkada bırakmak iddiasında bulunmuştur.[3] Müslüman Türklerin, bilhassa Garp Türklerinin maruz kaldıkları medenî tesirleri anarken İslâm edebiyatının, ve sonra da Avrupa populer edebiyatının Moğolları tel'in ede ede bize yaptıkları tesiri murad ediyorum. Ben kendi hayatımda da bu tesire maruz kalmıştım. Bana tarihçilikte rehberlik eden ilk iki şahsiyetten birisi, dayım Habibünneccar, üstadı Mercanî gibi, İslâm ananatına çok sıkı merbut olduğundan Çingiz ve Temura, bilhassa bu sonuncuya, daima küfrederdi. Rus ilmî edebiyatında da aynı fikirler söylendiğinden ben de Türk tarihine dair ilk eserimi 1910-11 senelerinde yazarken bu yolu takip etmiş, Başkurtların, Bulgarların ve Edil havzasındaki Saksınların, Celâleddin Harzemşahın Çingize ve oğullarina, Şarkta Kamereddin ile Şimalde Toktamışın ve Garpte Beyazıdın Temura karşı mücadelelerini «yabancı Moğolların boyunduruğuna girmemek için milletimiz tarafından yapılan büyük fedakârlık ve kahramanlık» safhaları gibi tasvir etmiştim. Kitabı matbaaya vermeden önce ingiliz Howorth ile fransız Leon Kahun'ün Çingize karşı hayranlıkla yazdıkları yazılarını okuyarak bu cihangire karşı fikrimi tashih ettiysem de bazı eski dalâletler eserimde maalesef muhafaza edilmiştir. Burada ben de «mecusî ve hunhar Hulagu» nun Azerbaycanda iranlı ve Bağdatta arap ahaliyi kesmesine, Abbâsi halifesini öldürerek fikrimizce mukaddes sayılan bu sülâleyi inkiraza uğratmasına karşı vaziyet alarak, bunları medeniyete tecavüz ve barbarlık telâkki ederek acınmışım; amcazadesi müslüman Berke Hanın Hulagu Süriyeye doğru yürürken Mısırlılara yardım eylemesini ve Kaana isyan eden Arık Bukaya iltihak eylemekle Altın Ordu devletini Kaanlıktan ayırmasını (s. 143) haklı göstermişim. Keza Temurun Çingiz kadar sevimli olmadığını, hunhar olduğunu, Altın Ordu devletinin başına felâketler getirdiğini anlatarak Özbek hanlarının göya Temürlülerden intikam almak fik-

(3) Aynı eser, s. 11.

riyle Maveraünnehre doğru yürümüş olduklarını zannetmek gibi bir hataya düşmüşüm (s. 189-190). Gerçi ben kitabımın bu noksanlarını 1913 te çıkan ikinci tabında kısmen ikmal etmiştim, gerçi eserimin her iki tabının tertibinde bütün Türk tarihini bir kül olarak telâkki eylemek cihetini esas ittihaz etmiştim; fakat bu tarihi ortaçağların cihan iktisadî tarihi ve beynelmilel medenî münasebetler bakımından, millî medeniyet ve sanat tarihi noktainazarından tetkik etmek, keza lisaniyat ve etnografya sahalarında yapılan mesailerin neticelerini de göz önünde bulundurmak kolaylıkla elvermedi. M. Şemseddin bey de Türk tarihine ait eserinin ilk cildinde Moğolların ve Tatarların aslı meselesine çok yer ayırmış ise de (s. 131-155) «Moğolların ırk itibariyle Türklerle Macarlardan ziyade Çinlilerle Japonlara yakın olduğuna (s. 132) kani olduğundan bunları Tunguz çıkarmak için elinden geleni yapmış, Tunguzları ifade eden çince «Moho» kelimesini Moğollara ait ve «Hei-tsche-tse» terkibinin de Tatarlara ait olduğunu ileri sürmek hatasına düşmüş, bir çok eserlerden topladığı malûmatı da baştan sonuna kadar yanlış esaslara göre dizmiştir. İlk türkçülerimizden merhum Necib Asım bey de 1925 senesinde «Türk Yurdu» nda (N. 4, s. 368), sonra Türk Ocağının «Hars Şubesi» azaları huzurunda «Medeniyet âleminde bu kadar menfur hâtıra bırakan Moğollar ve Çingiz ile Türkler arasında hiç bir ırkî münasebet yoktur» mealinde fikirler ileri sürmüştü; Nesevî'nin «Siretü Celâleddin» tercümesi mukaddimesinde de (s. 5-6) muasır Türklerden «Çingizin mensup olduğu elmacık kemikleri çıkık, gözleri çekik ve dilleri ayrı olan Moğolları bizden sayan, Türkle Moğol ve Tatarı kardeş addedenler»in «gaflet ve cehaleti» nden bahsederek onları şiddetle takbih etmiş, ve Çingiz ile Temurden en ziyade mutazarrır olanların Oğuzlar olduğunu söylemişti. Necib Asım bey türkçü idiyse de Oğuzluk yahut Çağataylık yönünden mütalâa edilecek olursa umumî Türk tarihi denilen şey meydana gelemiyeceğinin pek farkında olmamıştır.

Moğolların dil ve etnografisini dinî veya kavmî hissiyattan âzâde olarak tam ilmî surette tetkik eylemek şerefi Finlândiyanın büyük mongolisti Ramstedt'e nasip olmuştur. Bu zat Moğol lisaniyatına ait başlıca «Finn-Ugor Cemiyeti» neşriyatında ve

Türklerden de Prof. Katanov Uranha Türk lehçesine ait tetkikatında Türkçe ve Moğolcayı geniş mikyasta mukayese eylemeğe başlamışlardır.

Muahharen Prof. Vladimirsev, ve N. Poppe ve lehli Prof. W. Kotwicz gibi güzide Mongolistlerin keza zikri geçen Ramstedt'in müteakiben intişar eden tetkikatı [4] sayesinde bu mesele, bazı zevatın (meselâ Prof. Nemeth'in) bidayetteki itirazlarına rağmen kat'î surette aydınlatılmıştır; şimdi artık güneş gibi açık; belli ki Moğollarla Türkler birader kavimdirler, Moğolca ile Türkçe Altay lisanları zümresinde birbirine yakın iki kardeş lisandırlar, bunlar Altay lisanlarının tekâmül tarihinde biri diğerini tamamlarlar. Zamanımızın âlimleri ancak bu iki lisanın hangisi Proto-Türk-Moğol diline daha yakın, yani bunların hangisi daha eski olduğu hakkında münakaşa ederler. Türk Antropoloji Cemiyetimiz de dolambaçlı yollarda epeyi dolaştıktan sonra kendi orijinal tetkikatı ile Yörüklerin simasında Mongoloyit hususiyetler tesbit edebilmek noktasına vasıl olabil-

---

(4) Bakınız: G. Ramstedt, *Über die Zahlwörter der altaischen Sparchen* (Journal de la Sociéte Finno-Ougrienne, XXIV; burada türkçe *üç, dört, beş* ve *on*'un moğolca mukabilleri olan *gurban, dörben, tabın* ve *arban* kelimelerinin türkçede de *gunan, dönen, taban* ve «*iki+arban*» demek olan *ikirmi* kelimelerinde muhafaza edilmiş oldukları, keza bazı moğol ismi adetlerinin el parmakları sırasından, yani parmakla saymak âdetinden kalmış olduğu anlatılmıştır.); yine o, *Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen* (aynı Journal, XXVIII); yine o, *Kalmukisches Wörterbuch*, Helsinki, 1935; B. Vladimirtsev, *Turetskiye elementi v mongolskom yazıke*, Petersburg, 1911; yine o, *Iz oblasti vokalizma v mongolo-turetskom parayazıka*, 1924; yine o, *Sravnitelnaya grammatika mongolskago yazıka*, 1929; N. Poppe, *Çuvaşeski yazık i yego otnoseye k mongolskomu i turetskomu yazıkam*, (Çuvaş lisanı ve onun Moğol ve Türk lisanlarıyla münasebeti), Bulletin de l'Academie des Sciences de Russie, Leningrad, 1924, 289-314, 1925, 23-42, 405-425; yine o, *Altaisch und Urtürkisch* (Ungarische Jahrbücher, VI, Berlin, 1927, s. 94-121); Wladyslaw Kotwicz, *Contributions aux études altaïques* (Rocznik Orientalistyczny, VII, Lwow, 1931); yine o, *Les pronoms dans les langues altaïques* (Mémoires de la Commission Orientaliste de l'Academie de Krakow, N. 24, 1936).

miştir (Türk Antropoloji Mecmuası, N. 19-22, 1939, s. 198). Altay kavimlerinin milyonlarla sayılan kalın kütlelerini teşkil eden, Orta Asya ve Şarkî Avrupada müstakil bir Altay lisaniyle konuşan, eski Türk medeniyetinin pek çok bariz hususiyetlerini tam safiyetle muhafaza eden Moğol, Turgaut ve Kalmukları mensup olduğumuz ırkın iki esasî kütlesinin birisi diye tanımamız, Altay zümresine mensup Turanlılar diye télâkki etmemiz icap eder. B. Vladimirtsev'in «Moğolların içtimaî teşkilâtı» namile 1934 te neşrettiği monografisini okuyan Türk tarihçi ve içtimaiyatçısı bu kavmin içtimaî hayatına ait pek zengin malûmat dikkatle öğrenilmeden Türk içtimaî teşkilâtına ait tarihlerde gördüğümüz dağınık kayıtların anlaşılması hiç kabil olmadığını görür; lisaniyata gelince zamanımızın güzide Mongolisti N. Poppe'nin şu sözü üniversitelerimizde Türkiyatla uğraşanlarımızın her vakit hatırda tutmaları icap eden bir hakikattır: «Moğolca bilmiyen bir Türkolog ilmî olarak çalışamaz» [5]. Bu söz elbette Türk lisanı ve Altay lisanları tarihiyle uğraşanlar için de variddir. Üniversitelerimizde Türk lisaniyatı ile muvazi olarak Moğolca öğretilmeli, Ramstedt, Poppe ve Kotwicz gibi âlimlerin inkişaf ettirmekte oldukları «Altay lisaniyatı» Türk ilminde kendisine lâyık olan yerini bulmalıdır.

Biz burada Çingiz ve babaları zamanında Moğol ve Tatar isimlerinin Moğolistanda yaşıyan kabilelerden hangilerine itlak olunduğu, bunların Türklüğe münasebeti, Çingizin mensup olduğu Kıyat - Börçegin sülâlesinin menşei, ve Türklüğe münasebeti meselelerile meşgul olacağız.

---

(5) *Asia Maior*, I, 1924, s. 782: Ohne Kenntnis des Mongolischen kann ein Turkologe nicht wissenschaftlich arbeiten.

— II —

Bugün «Moğolca» dediğimiz dil bu ismini ancak Çingizin zamanından sonra almıştır. Eskiden bu dilde konuşan kavimlerin bir umumî ismi olup olmadığı meçhuldür. Mâmafih 8 inci asırdan sonra Khingan dağları ile Baykal gölü arasında yaşıyan kavimlerin Çin membalarında «Şe-vey» şeklinde yazılan isimlerinin, bugün «Moğolca» diye tesmiye ettiğimiz dille konuşan kavimlerin ekserisinin umumî ismi olduğu muhakkak sayılabilir. Bu Şevey dilinde konuşan kavimlerin birisi de «Khıtay» (Kıtay) ve «Kara Khıtay» kavimleri olduğu anlaşılmaktadır[6]. Keza eski Cücen (Avar) lerin de Şevey-Moğolca konuştukları ileri sürülüyor [7]. Şeveyce, yani şimdiki tabirimizle moğolca konuşan kavimler onuncu asır başlarına kadar hep Khingan dağları ile Baykal gölü arasındaki mıntakalarda, Baykalın şimali garbîsinde, Angara ve Yenisey kıyılarında yaşamışlardır. Şimalî Çinde «Khıtay (Kidan) ların» hüküm sürdüğü devirde Çin membaları Moğolistanda yaşıyan kavimler sıfatıyla 18 kadar kabile saymaktadırlar, bunlar arasında «Ti-le» ismiyle zikredilen kabileden başkaları eski Göktürk ve Tokuzoğuz-Uygurlar zamanında buralarda yaşıyan kabilelerin listesinde isimleri görünmiyen kabilelerdir [8]. Bunlar Moğolistanda 840

---

(6) Bu meseleye ait Pelliot, Willy Baruch ve Kotwicz'in tetkikatı vardır, ki unvarları R. Grousset, *L'Empire des Steppes*, s. 180 de yazılmıştır.

(7) Bu meseleye ait söylenen fikirlerde Grousset tarafından hulâsa edilmiştir, s. 226-227.

(8) Bu 18 kabilenin isimleri benim «*Umumî Türk tarihine methal*» ismi altında basılmakta olan eserimde s. 34, nakledilmiştir. Göktürk ve Tokuzoguzlar devrindeki 15 ve 9 uruğun Çin kaynaklarında zikredilen isimleri Şemseddin Bey, *Mufassal Türk Tarihi*, IV, 182-84, 197-204 te, 12 Huey-Hu kabilelerinin isimleri Radolff'un *Kudatku bilik* mukaddemesinde, s. LXII de Onuygur kabilelerinin isimleri ise Marquart'ın *Über das Volkstum der Komanen*, nam eserinde s. 200 de nakledilmiştir.

senelerinde Yenisey Kırgızlarının ve 924 senesinde de Khıtay (Kidan) ların hâkimiyeti yerleştikten sonra gelmiş olacaklardır. Garbî ve Şarkî Türkistanda bu kavimlerin heyeti umumiyesine «Tatar» denildiği görülüyor. Meselâ Mahmut Kâşgarî'de eskiden Şarkî Göktürk, sonra Tokuzoguzların oturduğu Orhun havzası, «Ötügen», yani Merkezî Moğolistan «Tatar çölleri» tesmiye edilmiştir. Çinlilerde ise Tatar (Da-dan) isminin bazan böyle teşmil olunduğu vâki olmakla beraber bu ismin medlûlü bazan güzelce tayin de edilmiştir. Mâmafih gerek zikri geçen 18 kabilenin ve gerek «Tatar» ismiyle tesmiye olunan kavimlerin hangileri türkçe ve hangileri Şevey-Moğolca konuştuklarını tayin edebilmek için Çin membalarının ifadeleri de hiç kâfi gelmiyor. Gerek Reşideddinde ve gerek bazı Çin membalarında «Tatar» ismini taşıyan kavimler Çingiz tarafından «Moğol» tesmiye olunan kavimlerden ayrı sayıldıklarından bazı âlimler (meselâ H. Howorth) Tatarları Türk saymaktadırlar. Diğer bir çok âlimler de Çingizin mensup olduğu kabileler Çin membalarının itimada şayan olanları tarafından «Tatar» hattâ «Kara Tatar» diye tesmiye olunduklarından « Tatar » ismi umumîsiyle adlanan t e k m i l kabilelerin lisan itibariyle de Şevey-Moğol olduklarını kabul etmişlerdir. Bu fikirlerin her ikisi de yanlıştır. Mesele epey karışıktır, bunu izah edelim:

Moğol devletinin teessüsü devrine ait mühim Çin membalarının birisi Çao-Hong isminde bir çinlinin 1221 de, diğer birisi de Peng-ta-ya ismindeki çinlinin 1233 de Cenubî Çin (Sung) hükûmeti murahhasları sıfatıyla Moğol Devleti merkezinde bulunduktan sonra yazdıkları hatıralardır. Her iki eser de Moğol Devletinin dahilî teşkilâtına, Moğolların hayat tarzlarına ve millî seciyelerine ait çok güzel ve doğru malûmatı muhtevi olduklarından dolayı fevkalâde ehemmiyeti haizdirler [9]. Çao - Hong'a göre

---

(9) *Çao-hong*'un seyahati «*Mong-tapey-lu*» isminde mâruf olup bunu hataen *Meng-hong* nam müellifin eseri zanneden V a s i l i y e v Rus Archeoloji Cemiyeti Şark Şubesi «*Trudy*» larının dördüncü cildinde s. 216-235 bilihtisar tercüme etmiştir. B a r t h o l d da bunu «*Turkestan*» kitabında, s. 37-38, *Meng-hong*'un eseri diye zikretmiştir. *Peng-ta-ya* nın eseri ise «*Hey-ta-çe-lio*» ismiyle mâruf olup Avrupa dillerinden hiç birine ter-

Tatarlar «Ak Tatar», «Kara Tatar» ve «Vahşî Tatar» diye üçe ayrılırlar. Gerek Çao-Hong ve gerek Peng-ta-ya Çingizin mensup olduğu hanedanı aslen Kara Tatarların hanları olarak tanıtıyorlar; bununla beraber Çao-Hong bu hanedanın Kara Tatarlar içine gelip yerleşmiş «Şato» lardan olduklarını ayrıca kaydetmiştir, ki bundan ileride bahsedeceğiz.

«Kara Tatar» ismi Reşideddinde bulunmuyor, fakat Moğollardan önceki zamana ait malûmatın toplantısı olan Mübarekşah-i Gûrî Tarihinde Hazar, Tibet, Gûr isimleri ile beraber Kara Hazar, Kara Tibet(Tübüt), Kara Gur isimleri sayıldığı gibi «Tatar» ismi yanında da «Kara Tatar» ismi Türk kabile isimleri arasında bulunmaktadır. Demek Kara Tatarlar daha Çingizden önce Horasan taraflarına da malûm olan bir kabile idi. Çao-Hong'daki «Ak Tatarlar» Çin hududundaki Ongutlar ve Çıgan Tatarlar, «Vahşî Tatarlar» da Baykal şimali garbîsindeki Tatarlar demek olduğundan Çingizin Kıyat hanedanını içinde bulunduran Kara Tatarlar da Reşideddinde «Tatar» faslında (Berezin tabı I, terc. 49-76) bahsettiği Tatarlar olduğunda şüphe yoktur; zira bu müellifin eserinde Ongutlar (s. 114-119) ayrı bir fasılda bahsedildiği gibi Baykal, Angara ve Yenisey taraflarındaki Tatarlar (yani Çao-Hong'un «Vahşî Tatarlar»ı) da, ileride bahsedeceğimiz veçhile, Camiuttevarih'in Topkapı nüshasında ayrıca bahis mevzuu olmuştur. Camiuttevarih'te 70000 haneden ibaret ve Çingizden önce çok kuvvetli bir camia oldukları zikredilen bu merkezî Tatarlar, yani Kara Tatarların asıl vatanları Çingizin doğduğu vatanı olan Kerulen nehri havzasının az şarkında vâki Puirnor gölü mınta-

cüme edilmiş değildir. Gerek Çao-hong ve gerek Peng-ta-ya 'nın eserleri 1926 da Pekin Üniversitesi profesörü *Wang-kouo-wei* tarafından çince olarak haşiyeleriyle beraber neşredilmiştir, ki P. Pelliot bu zatın Türk Moğol tarihine dair diğer tetkikatı ile beraber *T'oung Pao*, XXVI, 1928, p. 165-169 da bahis mevzuu etmiştir. Ben de bunu görerek o senelerde İstanbul Darülfünununda tahsilde bulunan çinli müslüman Celâleddin Wangzenshan'a her iki seyahatnameyi mezuniyet tezi olarak işlemesini teklif etmiştim. Celâleddin bu işi muvaffakiyetle yaptı, eseri Edebiyat Fakültesinde mahfuzdur ve tarafımdan Vasiliyefin tercümesi ile de karşılaştırılarak yakında neşredilecektir.

kası olduğu tasrih edilmiştir. Çingizin mensup olduğu Kıyat-Börçegin hanedanına yüksek hâkimiyet sahasında rakip çıkan ve nihayet onun tarafından tamamen ezilen bu Kara Tatarlar lisan itibariyle muhakkak ki, şeveyce, yani moğolca konuşan bir kavimdi. «Alçı» isminden «alçı-tay», «alçın» şekilleri, «muçın sultu», «alak udur», « yisun tuva » gibi halis şevey-moğolca isimler bunun için kâfi delildir. Orhun âbidelerinde zikri geçen «Otuz Tatar» ve «Tokuz Tatar» lar da bu Kara Tatarlardan ibaret olsa gerektir. Çao-Hong'da « Vahşî Tatarlar » denilen kabileler ise Reşîdeddinde Angara nehri havzasında ve Yenisey nehri kıyılarında oturdukları zikredilen Tatar kabileleridir demiştik. Bu kayıt Camiuttevarih'in Berezin tarafından istifade edilen Petresburg nüshalarında bulunmadığından bu zatın neşrettiği ciltlerde bu bahis bulunmamaktadır, buna ait parça kitabın Topkapı nüshasında N. 1518, varak 17a da ve Ayasofyadaki arabî nüshada, N. 3034, s. 86 da bulunmaktadır. Burada bu Tatar kabilelerinin Moğollardan Dürben, Salcıgut ve Katakın aşiretleri ile beraber Kırgızlara da komşu olarak yaşadıkları, bunlarda gümüşün bolluğu ve kendilerinin çok güzel ve büyük ala atlar yetiştirdikleri zikredilmiş olduğu gibi dillerinden bir kaç kelime de nakledilmektedir: «usutu mankun», «alakçın adutan», «manku bılavurnan». Bu sözler halis moğolcadır, ki «su Mankıtları», «ala atlı», «gümüş ütülü» (yani elbise ütüleri demirden olmayıp gümüşten olan zenginler) demektedir. Bu halde Angara ve Yenisey havzasındaki Tatarlar da Şevey-Moğol dilinde konuşan kavim imişler. Angara nehri havzasında yaşıyan Dürben, Salcıgut ve Katakın kabilelerinin Tatarlardan ayrı ve Moğol kabileleri sıfatiyla zikredilmeleri de dikkate şayandır; zira Cuveynî'de (I. 42) Uygurların 850 senesinden önce Moğolistan merkezi Orhun nehri üzerinde yaşadıkları zamana ait verilen bir malûmatta [9a] Yenisey Kırgızlarının komşuları olarak «Moğollar» zikredilmektedir. Elbette burada ahiren Moğol ismini alan kavimlerin bir kısmı yaşıyordu demek olur. Meselâ

(9a) Cuveynî'de zikredilen kitabelerin eski Uygur kitabelerinden ibaret olduğu meselesi hususunda bak. Marquart, *Cuweyni's Bericht über die Bekehrung der Uiguren.* Sitzungsberichte der Prenssischen Akademie. 1912. s. 496.

Kıy yahut Kay'lar (her halde bu kabilenin bir şimalî kısmı) Tang sülâlesi tarihinde bu hudutta Kırgızlarla komşu olarak gösterilmişlerdir. Bundan Şevey-Moğolca konuşan Tatarlardan ayrı, menşe itibariyle ekseriyeti Türk olduklarını ileride anlatacağımız kabilelerden bazılarının daha 9 uncu asırda Moğolistanda Uygurlar zamanında bile Angara nehri taraflarında yaşamış olduklarını istidlâl edebiliriz. Kara Tatarlar ile Vahşî Tatarların dili Şevey-Moğolca olduğunu katiyetle iddia edebildiğimiz halde Moğolistanın her tarafında dağınık yaşıyan Tatar kabilelerinin, hele Tatar olmadıkları halde onların camiasına nisbetle Tatarlardan sayılan diğer bir çok Moğolistan kabilelerinin dili de şevey-moğolca olmuş olacağını hiç bir suretle iddia edemeyiz. Çingizin babası ve ceddi zamanında olduğu gibi daha önceleri de Çin Duvarı yanında yaşıyan «Ak Tatarlar», yani Ongutlar'ın, P. P e l l i o t'un haklı olarak ileri sürdüğü gibi (T'oung Pao; XXVI, 125-126, 170), konuşma lisanı itibariyle Türk oldukları anlaşılmaktadır, reislerinin isimleri «ala kuş tegin», «ay buka», «kün buka» gibi halis türkçedir, hattâ moğollaştırılmış bile değildir. Mahmud Kaşgarînin, Tatarların diline ait kayıtları da, pek vazıh olmamakla beraber, ehemmiyetlidirler. Bu zat (I, 30) Tatarları Kay, Yabaku ve Basmıl gibi her biri ayrı lehçeye malik oldukları halde türkçeyi (yani «Hakanî Türkçe» sini) iyi konuşan Türk kabilelerinden saymaktadır. Yabaku ile Basmılların Türk olduklarında şüphe yoktur. Bunların yanında zikredilen Cumul'ların ise ayrı bir lisana (ratâne) malik oldukları halde türkçe de bildikleri, Kırgızların ise Kıpçak ve Oğuzlar gibi halis türkçe konuştukları zikrolunuyor. M. Kâşgarî Tatarların dilinden Kay, Cumul, Yemek ve Kıpçaklarla müşterek olmak üzere bir, Yabakularla müşterek olmak üzere iki kelime naklediyor (III, 108-9). Verdiği malûmat 8 inci asrın ikinci yarısına ait olan Hudûd al-'Âlem (fotoğraf tab'ı, 17a) «Tatarların Tokuzoguzların bir cinsi» olduğunu kaydettiği gibi, Gardîzîde yine aynı zamanlara ait bir membadan naklettiği bir kaydında İrtiş'te oturan « Kimek » Türklerinin «Tatar» isminde bir kabilesi bulunduğunu zikretmiştir (Bartold tab'ı, s. 82). Anadoludaki Kara Tatarlar da bunların telâffuzuna göre tesbit edilen «boldı» ve «başlık» gibi kelimelere bakılırsa şivelerinin şark türkçesi lehçelerinden biri olduğunu istidlâl edebiliriz.

-dan moğolca olarak izah edilen isimlerin Reşideddinin Topkapı nüshasında (varak 27a) « inanç bilge », «yeti tokluk», «küktalı sıprak», «acırık», «ala-tireng», «talak» demek gibi türkçe olarak yazılmış olduğundan tahakkuk etmiş bulunuyor.

Yine Merkezî Moğolistanın büyük kabilelerinden olup «Tatar» sonra «Moğol» sayılan Kirayıt ve Merkit kabileleri lisan itibariyle Türk addedilmektedirler[11]. Demek Çingizin zamanında «Moğol» yahut onun babaları zamanında «Tatar» isimleri ancak Moğolistanda hâkim kabilelerin camialarını anlatır, onların lisan itibariyle Moğol oldukları ve etnik menşeleri bundan hiç istihraç olunamaz. «Tatar» tesmiye olunan kabilelerden biz Angara ve Yenisey kıyılarında yaşıyanlarının, «Moğol» tesmiye olunanlarından da ancak bazılarının lisan itibariyle Şevey - Moğol olduklarını katiyetle iddia edebiliriz.

— III —

Çingizin mensup olduğu Kıyat-Börçegin hanedan ailesine gelince, bunun Moğolluk ve Türklüğe münasebetini öğrenmek 12 nci asırda Moğolistandaki etnik kaynaşmaları anlamaya çok yardım edecek kadar mühimdir. Çingiz evlâdının Şarktaki (Moğolistan ve Çindeki) leri moğolca konuştukları halde, Türkistanda ve Şarkî Avrupadakileri bu taraflara geldikleri andan itibaren hep türkçe konuşmuşlardır. Coçı Hanın oğlu Berke'nin Buharada şeyh Seyfeddin Bâharzî ile ve kendisinin yoldaşlarıyla hep türkçe konuştuğu rivayet olunuyor. Moğolca sikke ve yazıları zamanımıza vasıl olan İlhanîlerin, hattâ Hulagunun kendisinin bile, Türklerle türkçe konuştuklarına ait kayıtlar vardır. Moğolca coğrafî isimlerle beraber İlhanîlerin «kutulug balık», «kongur ölceng» gibi türkçe isimler verdikleri, Amuderya havzasını «suboyı» diye tesmiye ettikleri, hanların ağzından menkul «Hulacunun yarlıgındın», «yükü beş akçe» gibi türkçe söz ve cümleler rivayet olunur. Kı-

(11) Bak. Grousset; 345-46.

yat Börçegin hanedanı moğolca ve türkçe olmak üzere iki lisanla konuşmuşlardır. Çingizin kendisi de öyle olduğunda şüphe yoktur. Çingizin doğduğu Onun ve Kerülen taraflarında umumî lisan moğolca olmuş, Çingizin kendisinden moğolca «bilik» ler ve kitabeler kalmıştır; bununla beraber o, türkçe de konuşmuştur. Eski Türk Moğol an'anatını çok iyi bilen Ulug Bek'in «Târih-i ulus-i arba'a» kitabında Çingizin « Ulug Cırçı » ile irticalen sözleştiği türkçe mevzun sözler nakledilmiştir (terek tüpten yıkılsa turguzur oğlum Coçıdır v.s.). Çingizin Afganistanda iken birisiyle Harzemşah Muhammed hakkında türkçe konuştuğunu gösteren bir cümle « Muhammed oğrı » cümlesi kalmıştır (Tabakât-i Nâsirî, 353-54). Çingiz kendisini Moğol saymış ve Moğolistanda bu lisanın taammümüne, daha kendisi zamanında türkçe konuşan bir çok kabilelerin Moğol diline geçerek moğollaşmasına sebep olmuştur, bununla beraber onun «Türk» kelimesini Türk ve Moğollar için umumî bir isim olarak telâkkî ettiğini gösteren bir kayıt da vardır: o da Kadı Buşenci ile muhaveresinde Türkler hakkında Peygambere nisbet verilen hadisleri kendi hesabına almış olduğuna ait kayıttır (Tabakât-i Nâsirî, 353). Çingizi rüyasında gördüğünü Ögeday Kaana hikâye eden bir müslümanlık düşmanıyla bu Kaanın muhaveresi Tabakat-i Nasirî de (s. 386, Raverty tercümesi, s. 1114) göya Kaanın bir gayrımüslim Türk ile muhaveresi gibi gösterilmiş ve bundan Çingizin türkçe bilmeyip ancak moğolca konuştuğu muhtelif zevat tarafından istidlâl edilmiştir; fakat hikâyenin asıl mehazı olan Cuveynî'de (Cihanküşâ, I, 181= Câmiüttevârih, B l o c h e t neşri, s. 64). Ögeday'ın bu muhaveresi arapça konuşan birisi (tâzî zebân) ile olduğu tasrih edilmiştir. Buna nazaran Ögeday araba «sen türkçe ve moğolca bilir misin?» diye soruyor ve Çingizin moğolcadan başka bir dil bilmediğini ilâve ediyor. Burada «Moğolca» demek yine «Türkçe ve Moğolca» demek olduğu cümlenin başındaki ifadesinden anlaşılıyor, çünkü o zamanlar türkçe ve moğolcanın ikisini birden ya ancak «Moğolî» veyahut da ancak «Türkî» diye tesmiye etmek âdetti. Çingizin ecdadına eski Göktürk ve Oguz an'anatını nisbet veren rivayetler Reşideddinde naklolunmaları dolayısiyle bizde bunu «acem müverrihi» İlhanilere karşı dalkavukluk yüzünden yapmış olduğu bir sahtekârlık diye izah ederler (bak:

Şemseddin Bey, Türk Tarihi, I, 25, 130-150; Fuat Köprülü, Türkiye tarihi, 67); bu fikirler tashihe mühtaçtır; bu rivayetler ne bir acem dalkavuğunun ve ne de diğer millet müntesiplerinin uydurduklarıdır; Çingizin mensup olduğu hanedan filhakika menşe itibariyle Türktür ve rivayetler Çingizin Türk olan ecdadına ait olup autentikdir. Bunu burada biraz tafsilâtile anlatmalıyım:

1.) Evvelâ Reşideddinde Moğol ve Türk kabilelerine, ve Çingizin ecdadına ait rivayetler bu müellifin kendi eseri değildir. Bütün bunlar Kubilây Kaanın bavurçı'sı (yani çaşnigiri) olup oradan İran ilhanlılarına gönderilmiş olan ve burada kalarak tarih ve ensab işleriyle meşgul olan Moğol, Dürben kabilesi beyi Pulat Aka (yahut Pulat cınsang) ve yanındaki bir âlim Moğol tarafından Çingiz evlâdı arasında mahfuz bulunan «Altan Depter» de vesair vesikalarda mevcut malûmatla beraber moğolca olarak tertip edilmiş, ayni zamanda bu malûmat Reşideddin ve bir İranlı âlim kâtip tarafından farsça olarak da yazılmıştır.

Pulat Aka, Reşideddin, zikri geçen Moğol ve İranlı âlimler bir büyük cihan tarihi (Câmiüttevârih) tertip etmişler; Moğol ve Türk tarihi de ona ilk cilt sıfatiyle ithal olunmuştur. Gazan ve Olcaytu Hanlar zamanında Türk ve Moğol tarihi ve cihan tarihi telifi için bu dört âlimden ibaret bir heyet, bir Akademi çalıştırılmış ve bunun işlerini vezir de olduğundan Reşideddin idare etmiştir. Reşideddin bu eseri Olcaytu Hana önce moğolca olarak takdim etmiştir; buna ait kayıt Reşideddin'in Fevâid-i Sultâniye adlı eserinde müellifin kendisi tarafından yazılmış bulunuyor (Yenicami, Hatice Tarhan, N. 325, v. 26a; Nuriosmaniye, N. 3415, v. 144b). Reşideddin ve diğer bir İranlı âlim (bu zatın Abdullah Kâşânî olduğu anlaşılıyor) bu cihan tarihinin farsçasını farisî mısralar ve bazan islâmî vecizelerle süslemişler ve İslâm tarihine ait parçaları araya sokmuşlardır; Reşideddin kitaba mütekellim sigasıyla kendi söz ve fikirlerini de ilâve etmiştir. Demek bir yahudi (Reşideddin) ve bir İranlı âlimin bu eski Türk-Moğol rivayetlerine hiç dahilleri yoktur [12]. Kitabın aslının moğolca yazıl-

(12) Bu mesele «*Reşideddin' hayatı ve eserleri*» ismi altında İstan-

mış olduğu, has isimlerin ekseriya moğolca cemi ekleriyle nakledilmiş olmasından, keza aslının Uygur harfleriyle yazılmış olduğu keyfiyeti de coğrafya ve şahıs isimlerinin Arap harfleriyle yazılan şekillerindeki yanlışlardan ve bir ismin iki şekilde yazılmış olmasından istidlâl olunarak Reşîdeddînin Fevâid-i Sultâniyye'sindeki kaydı görülmeden önce de tesbit edilebilirdi. Zira Uygurca yazıda bir harfin iki şekilde okunması yahut öyle okunabilecek surette vüzuhsuz yazılmış olması arapça yazıda tipik yanlışlar doğuruyor.

2.) İkinci olarak kaydedilmesi icap eden nokta şudur ki, Çingizin nesli efsanevî Bozkurt=Börte Açina'dan türemiş ve mensup olduğu Kıyat yahut Kayat uruğunun daha Ergenekon efsanelerinde Nüküz (Çinaz) kabilesiyle birlikte kendisine baş rehberlik rolü atfedilen bir babadan neşet etmiş olduğuna dair rivayetler bu aile içinde daha Çingiz doğmadan önce de yaşamıştır. Bu rivayetler yalnız Pulat Aka tarafından değil kısmen «Gizli Moğol tarihi» (Yuan-çao-bi-şi) ve Yüan (Çindeki Moğol) sülâlesi tarihinde de bulunmaktadır. B e r e z i n (Reşideddin, II, tercüme, 151-156) Çingizin şeceresine ait bu rivayetleri mukabele eylemek tecrübesinde bulunmuştur. Çingizin «Demirci Tarhanlar» neslinden geldiği hakkındaki rivayet Çinlilere olduğu gibi Cuzecânî (Tabakât-i Nâsirî, farsî metni, s. 331). İbn al-Athir (Tornberg tabı, XII, 236) ve Nesevî (Sîret-ü Celâleddin, Paris tabı, s. 4) gibi Çingize muasır islâm müelliflerine de malûm olmuştur. Cuzecânî, Çingizin kadim ecdadına ait rivayetten öğrendiği «Toğrul Tegin» ismini bu cihangirin babasının adı olarak nakletmiştir. Bu gibi rivayetler Çingizin neslini eski Tokuzoguz ve Göktürklerle bağlıyan menkibelerin parçalarından ibarettir, ki bunlar bize maalesef ancak parçalar halinde vasıl olmuşlardır. Mâmafih bu parçalar da, muhtelif kanallardan geldikleri için, Çingizin nesli hakkında Moğolistanda, bilhassa onun şarkî kısmında bu hanedanı Tokuzoguz ve Göktürk hanlarıyla bağlıyan rivayetlerin yaşamış olduğunu vuzuhla göstermek için kâfidir. Bu rivayetlerin Moğol dilinde tesbit edilen şekillerinde bile tengiz,

---

bul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarında yakında intişar edecek olan eserimde mufassalan izah edilmiştir.

tengri-su, bataçı, dua sokhur (yani tuna yahut toma sokur), salçı, kutula (kutlu) gibi müteaddit türkçe isimler, okçu, susunçı, bavırçı, Çingizin yakın cedleri ve kendisinin gençliğine ait rivayetlerde daha yurtçı, aktaçı gibi türkçe mansap isimleri bulunmaktadır. Moğolca «Altan topçı» rivayetlerinde sülâlenin büyük ceddi olarak gösterilen Börte Açina'nın «Tengin» (tengiz) gölünü geçerek «Züd» (süt) memleketine gelmiş ve orada yerleşmiş olduğu zikrolunuyor. En eski Göktürk rivayetlerinde Açina oğullarının çince «Si-Hay», yani «Garp Denizi» denilen bir deniz yanından kalkarak Şarka doğru hicret ettiği söylenmiştir [13]. Geçen asrın büyük şarkiyatçısı Klaproth Çingizin ecdadına ait rivayetleri eski Göktürk rivayetleriyle karşılaştırarak, bu hükümdarın 25 inci göbekteki büyük ceddi filhakika son Göktürk hanlarından birisi olabileceğini ileri sürmüştür [14]. Bu şecerenin Buzencar Handan önceki cedlere ait olan kısmı, ileride anlatacağımız veçhile, efsanevî mahiyette olduğundan şecerenin tarihî bir şahsiyet ile başlamış olduğunu iddia etmek pek doğru olmaz. Mâmafih Klaproth'un bu menkıbelerdeki şahsiyetleri Göktürk menkıbevî şahsiyetleriyle birleştirmesi doğrudur. Bunun gibi Azerbaycanlı Süleyman bin Abdulhak'ın Hulâgû ile beraber bu ülkeye gelmiş olan Moğol yahut Uygur bahşıları ağzından Çingizin ecdadına ait naklettiği rivayetlerde «Tunga Han» ismi geçiyor; bunun Tokuzoguz ve Göktürk hanlarının ceddi sayılan « Tunga Han », yahut « Tunga Teğin » den ibaret olduğu da aşikârdır (bakınız. Togan, İbn Fadlân, 279). Diğer taraftan Çingizin nesli de eski Göktürk hanedanı gibi sarışın ve elâ gözlü bir nesil olarak temayüz etmiştir; bu yüzden aslında «böri tegin» demek olması icap eden « börçegin » ismi [15] göya moğolca imiş gibi elâ gözlü manasında izah edilmiştir (Berezin, Reşideddin, I, terc. 182).

---

(13) Bak. *Journal Asiatique*, 6. III, 348 ve benim *İbn Fadlan*, s. 280.

(14) *Mémoires relatifs à l'Asie*, I, Paris, 1822, p. 192-194.

(15) Türkçe «tegin» lâkabının Moğollarda «çeğin» şeklinde kullanıldığını Vladimirtzev Çingiz ailesinde kullanılan «otçegin» lâkabının «ot+tegin» demek olduğunu isbat ederek göstermiştir. *Comptes Rendus de l'Academie des Sciences de Russie* idir. «Kıyan» şekli, kavi

Halbuki bu isim bu rivayetlerde efsanevî Alangua'nın yanına geceleyin giren sarışın ve elâ gözlü ruh ile bağlanıyor ve Bozkurtun oğluna ve o nesilden gelen her hangi bir prense Böri Tegin denileceği aşikârdır. Kıyat - Börçegin hanedanının menşei hakkında en mühim malûmat Sung hükûmeti sefiri sıfatıyla, 1221 Çingizi ziyaret etmiş olduğunu yukarıda zikrettiğim Çao-hong'un eserinde bulunmaktadır. Ona göre Çingiz Kara Tatarlar üzerinde hâkim ise de menşe itibariyle onlara yabancı olan «Şa-to» lar neslinden geliyordu [16]. Şa-to'lar ise malûm olduğu üzere Göktürklerin bir şubesi idi [17] ve hanları da Göktürk hanları ile bir nesilden olup Açina (Asena) neslinden idiler [18]. Diğer Çin membalarına göre Şa-to'ların büyük kahramanı Li-ko-yong 875 senesinde Çindeki büyük bir isyan hareketini bastırdığı zaman Tatarları Çin hududuna davet etmişti, Tatarların Şa-to'larla kaynaşması ondan başlamıştır [19]. Palladius'un naklettiği bir Çin kaydına göre bu Tatarlar üzerinde hükümranlık eden hanedan Şa-to Türklerinin hâkim unsuru olan Van-gu ailesinden geliyormuş [20]. Bu kayıtlarda Ak Tatarlar bahis mevzuudur [21]; fakat Çingizin muasırı olan Çao-Hong ise yalnız Ak (yahut Çagan) Tatarların değil tekmil Tatarların hâkim hanedanın, yani Çingizin mensup olduğu hanedanın, Şa-to'lardan olduğunu tasrih etmiştir. Çingizin ecdadına tâbi olan ve onları isyanları ile ve Çin entrikalarına âlet olarak taciz eden Tatarlar «Kara Tatar» ismiyle maruf olan kabileler olmuştur. Barthold Çingiz devletinin teşekkülüne ait Rus Arkeoloji Cemiyeti « Zapiski » lerinde (c. X) ve türkçesi 1912 senesinde «Türk Yurdu» nda intişar eden ilk tetkikinde keza muahharen İslâm Ansiklopedisinde «Çingiz Khan» maddesinde yazdıklarında bu cihangirin birer hane-

---

(16) Grum Grjimaylo, *Zapadnaya, Mongoliya*, II, 382; Vasilyev *Trudy Vost. Otd.* IV, 136, *Zap. Vost. Otd.* IV. 380, bu haberi Menghon'dan diye nakletmiştir.

(17) Rene Grousset, *L'empire des Steppes*, 178-180.

(18) E. Chawanes, *Documents*, 309.

(19) Crum Grjimaylo, II, 382.

(20) Yine orada.

(21) mufassalan izah edilmiştir.

dana mensup olduğuna ait rivayetleri, hattâ on ikinci asrın ilk nısfında hükûmet süren Kutula Kaanın Çingizin amcası olduğuna ait kayıtları bile sıhhati meşkûk haberler diye telâkki etmiştir; çünkü bu zatin ve R a d l o f'un nazarlarına göre Türk ve Moğollarda devletler maceraperest kabile reisleri ve haydutlar tarafından tesis ediliyor, sonra onlar kendilerine yalandan şecere uyduruyorlar. Bu fikirlerin yanlış olduğunu, göçebe olmakla beraber Türk ve Moğol câmialarında devamlı sülâleler yaşadığını, göçebe Türk ve Moğollarda ensab hususunda gösterilen itina ve tecessüs karşısında sahte şecerelerle bir iş çıkarmak imkânsız olduğunu ben İbn Fadlana yazdığım haşiyelerde (s. 271-295) mufassalan anlatmışımdır. Çingizin zuhurundan önce de bu cihangirin mensup olduğu hanedanın Toğrul-Tegin, Börü-Tegin gibi «tegin» li isimler, «kaan», «han» ve «hatun», «eke» gibi lâkaplar taşıyan ve kadim Açina nesli hanlardan türediği keyfiyetine 10-13üncü asırlarda Merkezî ve Şarkî Moğolistanda yaşıyan bütün Moğol ve Türk kabilelerinin bir i c m a'ü m m e t ile inandıkları her hangi şüpheden âridir; bu umumî kanaate karşı Çingizin adetleri pek çok olan düşmanları tarafından birer itiraz vaki olduğuna dair hiç bir kayıt görülmemektedir, halbuki Türk ve Moğollar arasında bir hükümdarın nüfuz ve itibarını düşürmek için yapılacak ilk propaganda vasıtası bu idi. Çingizin büyük düşmanları olan çinli Sung sülâlesinin tarihçileri Çingizin bir nesepsiz eşkiya çete reisi olduğunu işitmiş olsalardı bunu elbette yazarlardı; halbuki bu Sung sülâlesi tarafından Çingize gönderilmiş olan elçi Çao-Kung bu Tatar hanlarının kadim Şa-to'lardan türediğini kaydetmiştir.

3.) Sonra bu Kıyat yahut diğer bir telâffuza göre Kay[illegible]elimesi bilesi heyeti umumiyesi ile de eski Türk an'aneleri ile çok [illegible]yaut merbut olduğunu, kadim hanedan âzasının muhtelif devirler[illegible]a-rol oynıyan zümrelerine ait hatıraları içinde güzel saklamış olduğunu daima göstermiştir. «Kıyat» (Kayat) kelimesinin aslı hakkında Reşideddinde bunun «kıyan» kelimesinin cem'i olduğu yazılmıştır; bu da bir cihetten doğrudur, fakat kelime her halde B e r e z i'nin anlattığı gibi (Biblioteka vost. istorikov, I, prim. 51) «kıy» (kay) kelimesinin cem'idir. «Kıyan» şekli, kavim ve ka-

bile isimlerinin sonuna in bazan an eki ilâvesiyle vücuda getirilen bir «ethnikon im Singular» dır, ki bir kavim yahut kabileye mensubiyeti ifade eder; Slav dillerinde de olan bu şekil Türk ve Moğolların da kendi mallarıdır [22], şöyle meselâ kıta'dan kıtan (kidan) ve cem olarak kıtat, türk'ten türken, cem olarak türküt, çörçi'den çörçin, cem olarak çörçit geliyor, bazan ise yalnız in ve an eki geliyor: suvar'dan suvarin, argu'dan argin, katagı'dan katagan yahut katagin, buraç (yahut baraç) tan buraçan (yahut baraçan) gibi. Bu halde «kayan» Kay kabilesine mensup adam, «kayat» da Kaylar demek oluyor. Kıyan, Kıyat ve Kay (yahut Kayı) isimlerinin ayniyeti bizim eski müelliflerimizce de malûmmuş. Kâtip Çelebi (Cihannüma, 371) Mirhonddan başka daha diğer bir mehazdan da istifade ederek diyor: «Kıyan kurtulup Ergenekon nam sahraya düşdi... (Bunların) bir bölügi menâzil-i kadîmeye varub (onı) Tatar elinden aldılar, ki anlara kavm-i Kıyât ve Kayı derlerdi. Mezkûr Kıyan evlâdından Yıldız bin Mengli anların serdarı idi». B e r e z i n «kıy» kelimesini moğolca izah ederek bunu «semadan neşet etmiş» mânasında olduğunu söylüyor ve bunu Ergenekon efsanesi ile bağlıyor. «Kıy» ile «kay» aynı kelime olduğu, aynı kavmin ismi Bîrûnî'de «kay» ve Çin membalarında «ghey» ve «ghiay» geldiğinden malûm oluyor [23]. Bu «Kay» yahut «Ghey» ler Angara nehri civarında her halde Şa-to'ların Şimalî Çinden ayrılarak Tatarlar arasına gelmelerinden önce de yaşamış olabilirler, çünkü bunlara ait kaydı ihtiva eden Tang sülâlesi tarihinin Yenisey ve Angara havzalarında yaşıyan kabilelere ait verdiği malûmat daha ziyade Göktürk devrine aittir. Kendilerini Açina neslinden sayan «Börçegin» hanedanı ile Kıyat, yani Kıy, Kayların aynı kavim olması şüphe- ... Oğuz destanlarında hükümdarların Kayılar neslinden geldi- ... dair rivayet varsa da Türk dünyasının her tarafına çok es-

(22) Bunu M a r q u a r t *Ungarische Jahrbücher*, IX, 97 de izah etmiştir.

(23) Kay, Kıy, Gay ve Kayıg vesaire şekiller hakkında bak: benim *Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft*, Bd. 95, Heft 2 da «*Die Vorfahren der Osmanen in Mittelalter*» namiyle yakında basılan makalemde tafsilât vardır.

kiden dağılmış olan Kayı, Kıy'ların ancak Hakanlar nesline, yani Açina nesline en yakın bir zümre olduğuna hükmetmek icap eder. Kendilerini Kıyat zümresinden sayan kabileler her halde sahra aristokratlarından olmuşlar ve eski Türk an'anatını çok iyi muhafaza etmişlerdir. Dikkat edilmesi icap eden bir nokta da «kıyan» yahut «kayan» şeklinin Oğuz destanlarında bulunmasıdır; Dede Korkut'un ve Topkapı sarayı Oğuz destanları listesinin O r h a n Ş a i k neşrinde s. 13: «Kıyan Selçük», s. 123: «Kıyan Busat», s. 124: «Kıyan Üçen» şekilleri Oğuz kahraman isimleri olarak geçer. Moğol rivayetleri Kıy'ların, yani onların bir kısmının da bulunduğu Angara nehri havzasında «Salcıkut», (yahut Salcıgut) yani «Salçık'lar» dan bahseder, bunların büyük ceddi Alanguanın oğlu olan «Bogu Salcı» imiş. Bunlarla beraber yine orada «Katakın», (daha sonraki telâffuza göre Katagan) lar yaşamışlardır, ki bunların ceddi Alanguanın diğer oğlu olan «Bogu Katagı» imiş. «Salcıkut» kelimesi «salcık» ın cem'idir; E. B l o c h e t bu ismi Selçukilerin ceddi olan «Selçük» ün ismi ile birleştirmektedir [24]. « Katagan » kelimesi de Selçük Sübaşının mensup olduğu Aral Oğuzlarının sübaşısı olan Etrek nam beğin babasının ismi olarak İbn Fadlan seyahatnamesinde geçer (bk. s. 29 ve mukaddime, s. XXVII). Ergenekondan çıkan kabileler arasında «Huşin» ler zikredilir, moğolcada sa'itle başlıyan isimleri «H» ile telâffuz etmek kaidesine [25] göre « huşin » ile «uçin» in bir olduğu anlaşılır. Zaten Reşideddinde bu isim bu iki şeklin her ikisi ile de tesmiye edilmiştir. Umumiyetle bu Kıyat hanedanının Çingizin dokuzuncu ceddinden önceki zamana ait rivayetler Türk an'anatiyle doludur. Alangua'nın muasırı sıfatiyle Dörben aşiretinden «Kulun Sakal» ve Bayaut kabilesinden «Bayalık» şeklinde türkçe isimler ve bunlara ait rivayette türkçe «sal» kelimesi zikrediliyor. (B e r e z i n, Reşideddin, II, metin, 6). Bu Bayaut kabilesinin ismi Bayat isminin cem'i olsa gerektir. Aynı Alanguanın ilk çocuklarından « Belgetay » ın ismi muhakkak, ki türkçe «bilge» ile moğol şahıs ismi eki «tay» dan mürekkeptir. Şere-

---

(24) B l o c h e t, *Introduction à l'histoire des Mongols*, p. 303.

(25) Bk. P e l l i o t, *Mots à «H» dans le Mongol*, Journ. Asiatique, 1925, I. p. 230.

feddin Yezdi'nin Çagatay ulusunda yaşıyan rivayetlerden alarak yazdığı «Mukaddime-i Zafername» sinde Alangua ile Halı Kacu (yahut Halı Hoca) arasında önce Temur Taş, Mengli Hoca, Yulduz Hoca isimleri geçiyor. Bunları B e r e z i n (Reşideddin, II, terc. 152) yanlarında iranca zannolunan «hoca» kelimesi bulunduğundan muahhar « müslüman fantazisi mahsulü » telâkki etmiştir; fakat daha Mes'ûdî de bir farsî kelime olarak gösterilen bu «hoca» sözü Turfan yazılarında bulunduğu gibi, F. W. K. M ü l l e r'in anlattığına göre bir eski Çin lûgatinde de bulunuyormuş; o halde bu kelimenin Oğuz ve Kıyat rivayetlerinde şahıs isimleri yanında gelmesi garip görülmemelidir. Çingizin eski cedleri isminden kalı, eke, küçüm, kiçü, timeç, bataçı gibi isimlerin hemen hepsi türkçe olduğu halde bunların koşma isimlerinden bazıları (gua, nidun, bugrul) moğolca gözüküyor. Yukarıda ismi geçen Süleyman bin Abdulhak'ın Çingizin cedlerine dair Hulâgü zamanı bahşılarından işiterek yazdığı rivayette zikri geçen Tunga Han ve Togrul isimleri ile beraber bir de Alp Kara Arslan Biçki şeklinde bir uzun türkçe isim vardır. Bunlardan daha mühim olan bir nokta Kıyat hanedanı içinde ve onların muhitinde daha Çingizin zuhurundan önce ve onun hanlığının daha ilk senelerinde kullanılan türkçe ıstılâhlar ve mansap isimleridir. Zikri geçen kaan, han, hatun, tegin, eke ıstılâhları ile beraber tarhan, bahadur, aktaçı, kuşçı, yarguçı, il, ilçi, yurtçı, iyü(ev) oglan, keşik ve kezik gibi. Bazı mansaplar Kıyat kabileleri arasında galiba daha eskiden taksim olunmuştu, Salcıkut'lara ekseriya «susunçı» luk, Dörben'lere «bavurçı» lık, Huşin'lere «bükavul-bavurçı» lık, Sogunut'lara «aktaçı beği» mansabı, Bissuut'lara «kezik-korçı» mansabı verilmiş olduğu gibi. Sonra Çingizin ecdadına ait rivayetlerde pek çok türkçe tabirler kullanılmıştır, «yenge», «yurt», «aygır», «tekşemiş», «olucamış», «suyurgamış», «uruk», yargu, başlamışı, kamlamışı, anda, kuday, aga-ini, aş. Bu gibi tabirler Çingizin Uygurlarla temasından önceki zamana ait olduklarından onların meselâ B e r e z i n, B a r t h o l d ve P e l l i o t'nun zannettikleri gibi Uygurlardan alınmış olmaları ihtimali bahis mevzuu olamaz. Başlamışı, süyurgamışı gibi fiil şekilleri Altan Depterin belki bazan türkçe tutulan nüshalarından kalmış ve Pulad Aka ve Reşideddin tarafından Târîhi Gâzânîye sokulmuş olmaları ih-

timali varsa da, bir çok ıstılâhlar aslı moğolca yazılan rivayetlerde bilhassa Yuan-çao-bişi de de gelmektedir. Bu nevi ıstılâhların aslı bir vakit moğolca olmuş da sonradan türkleştirilmiş olmalarını iddia ederek Çingizin ecdadına ait rivayetleri naklederken bunları şimdi tekrar moğollaştırmak tecrübeleri [26] tamamiyle yersizdir. 1204 senesinde Çingizin hizmetine intisap eden Uygur Tata-Tunga'nın rolü ancak bu seneden sonraki zamanlar için mühim olmuştur; Çingizden önceki zamanlara ait rivayetlerde ve Yuan-çao-bişi de bulunan türkçe ıstılâh, isimler ve kelimeleri Uygurlar sokmuş değillerdir. Destan mahiyetindeki rivayetlerde kullanılan archaik tabirler bu rivayetlerin ait bulundukları devirlerin kültür tarihlerini öğrenmek için mühim vesika teşkil etmektedirler.

— IV —

Çingizin dokuzuncu ve onuncu asırda yaşıyan yedinci, sekizinci ve dokuzuncu cedleri zamanına kadar hanedanın belki de tekmil Kıyatların türkçe konuştuğu muhakkak sayılabilir; bununla beraber bunların Buzancar ve bilhassa Dötümenen Han zamanından sonra Tatar aşiretleri arasında nasıl moğollaştıkları keyfiyetini de aynı rivayetleri esas tutarak öğrenmek mümkündür:

1.) Moğol göçebe aristokrasisinde yedi babanın her biri için ayrı bir ıstılah kullanılmıştır [27], ve her ced hakkındaki hatıraların muhafaza edilmesi hususuna da pek ehemmiyet verilmiştir. Çingizin Buzancardan önceki cedlerinin listesi rivayetlerdeki bazı farklara rağmen oldukça düzgün ise de efsanevî mahiyettedir; Buzancar ve Dötümenenden sonraki rivayetler ise tarihî mahiyettedir. Bu son rivayetlerde Dötümenen Hanının vefatından sonra

(26) Vladimirsev, Moğolların içtimaî teşkilâtına ait eserinde hep böyle yapmıştır.

(27) Baba=*eçe*, cedd=*ebüge*, üçüncü baba=*elencik*, dördüncü baba=*budatur*, beşinci baba=*büde ökür*, altıncı baba=*yurkı*, yedinci baba=*dutakun*, sekizinci ve dokuzuncu babalar da dahil olduğu halde bu babaların heyeti mecmuası *elencikin ebüge*. Bak. Reşideddin, B e r e z i n, II, metin 114-115, tercüme, 161,169, 174, 175, 181, 191.

ona tâbi aşiretleri idare eden kadını Monulun Hatun hakkında verilen malûmat mühimdir. Onuncu asrın ortalarına tesadüf eden bu zamanda Monulun Hatun çocukları ve maiyeti ile beraber Kerülen havzasında Nuş-Erki nam yerde bulunuyormuş (dikkat edilsin: nuşe manihaî Uygurlarda kullanılan kelimedir ve nuş erki tam türkçe bir terkiptir); Kerülen nehri üzerinde Khıtaylar tarafından takip olunan Calayır kabilesi Monulun Hatunun ülkesine girer, Hatun bunların tecavüzlerine mukabele gösterince Calayırlar hücum ederek kendisini ve sekiz oğlunu öldürürler, yalnız ahiren han olacak olan prens Kaydu kurtulabilir. Monulun'un dokuz oğlu, sonraki zamanlarda olduğu gibi dokuz aşiret (ihtimal Orhun yazıtlarında «Otuz Tatar» ile beraber zikredilen «Tokuz Tatar») üzerinde hâkim olmuşlardır. Her halde burada Börçegin hanedanına taarruz edenlerin Khıtaylar tarafından takip olunan Calayırlar olması, keza hanedanın tâ o zaman bile Kerülen havzasında yaşamış olması dikkate şayandır. Filhakika bu zaman Khıtay (Kidan)ların hâkim olduğu devirdi, Şa-to'ların bir kısmı da o zamanlar artık Şarkî Moğolistandaki Tatarlar arasında idiler. Ahiren Moğol devletinde hâkim aşiretler arasında mühim yer tutan Calayır kabilesini H o w o r t h ve A r i s t o v menşe itibariyle Türk addediyorlarsa da [28] ben bunların Şevey yani kelimenin zamanımızdaki manasiyle Moğollardan olduklarını daha muhtemel görüyorum, zira Reşideddinde ve Yuan-çao-bişi'de görülen Calayırlara ait şahıs ve kabile şubeleri isimleri hiç de türkçe görünmüyor.

2.) Çingiz tarihinin yedi baba devrinde Kıyat hanedanının ahiren bu hükümdar tarafından «mongol» tesmiye olunan kabileler arasındaki vaziyetini gösteren rivayetler de çok mühimdir. Bu Mongol yahut Moğol ve Muğul kabileleri Çingizin zuhuru esnasında ekserisi yine menşe itibariyle Kıyatlardan olan muhtelif reislere tâbi olmuşlar, birbiriyle, bir çokları Çingizin kendisi aley-

---

(28) Howorth, 12-13 üncü asırlardaki kabilelerin hangi lisanda konuşmuş olmalarını tayin için o kabilelerin bugün türkçe yahut moğolca konuşmakta olmalarını esas olarak almıştır ki yanlıştır. Aristov da ona uymuştur. Bununla beraber her iki zat ne türkçe ve ne de moğolca bilmişlerdir.

hine harbetmişlerse de ihtimal daha Çingizin büyük amcası Kutula Kaan zamanında hanedana tâbi bulunmuş olmaları itibariyle sülâle bunlara kendi has tebaası nazariyle bakmış ve Çingiz onlara «Mongol» ismini vermiştir. Bunlardan 8 kadarı «Dürlügin» yani «Dış kabileler», 16 kadarı «Nirun» yani «İç kabileler» tesmiye edilmiş, biz de bunları kolaylık için «Dış Mongol» ve «İç Mongol» diye tesmiye edebiliriz. Bu kabileler eski Hun ve Oğüz teşkilâtında olduğu gibi 24 e taksim edilmişler demektir. Bunlardan Dürlüginler Kıyat ve Nüküz'lerle beraber Ergenekonda bulunmuşlarmış, Nirunlar ise daha muahhar teşekkül olup ancak Alanguadan sonra Kıyatlardan türemiş imişler. On altı İç Mongoldan dokuzu Çingizin dördüncü babası olan Tümene Hanın dokuz oğlundan türemiş telâkki edilerek Kıyatların hâkim zümresine daha yakın, yani İç Mongol içinde ayrı bir İç Mongol nazariyle bakılmıştır. Fakat aşiret hayatı yaşıyan kabileler ekseriya türedikleri babalarının ismiyle tesmiye edildikleri halde bu dokuz kabilenin ismi (butakın, barın, barulas, hederkin, budat, börçegin, cacrat, doglat, bisuut) Tümene Hanın dokuz oğlunun isimlerinden (caksu, barımşır, kaçulı, sımkaçun, bat kelge, udur bayan, buulcar, cimitay) tamamiyle başkadır. Diğer taraftan bu dokuz kabilenin nufus adedine ait malûmat veriliyor, bunların beheri Pulat Aka zamanında 20-30 bin hane teşkil ettiğinden, toptan bir milyon kadar nufus teşkil etmiş oluyorlar. Bunlar muhakkak ki Kıyatlardan türemiş değil, yalnız Kıyat hanlarına «karaçu», yani tebaa olan ve eskiden mevcut kabilelerdir. Bu kabilelerden «Budat», «Doglat» ve «Kınkiat» «Bud» (yahut «Buda») ve «Dogla» ve Kınık isimlerinin cemi olduklarından bu isimde tarihlerde malûm Türk kabilelerinin bakiyesini teşkil etseler gerektir. Bunun gibi altıncı ceddi olan Kaydu Hanın «Cırka» ve «Cavçın» ismindeki iki oğlundan türemiş oldukları rivayet olunan «Taycıyut» ve «Hertekin» (yahut Sıcıyut) kabileleri de büyük babaları sayılan o prenslerin isimlerini taşımıyorlar, onlar da eskiden mevcut kabileler olsa gerektir. Her halde 10-12 nci asırlarda Çingizin ecdadı, yani Kıyat hanları ve prensleri tıpkı 13-18 inci asırlarda Kırgız, Kazak ve Özbek aşiretleri arasında dağınık bir halde o kabileleri üzerinde hanlık ve beylik eden Çingiz evlâdı «Sultanlar», yahut «Töreler» gibi kabileler arasında daima bir ekal-

liyet teşkil eden aristokrat tabakası olarak yaşamışlardır. Diğer taraftan dikkate şayan olan bir nokta da bu 16 Nirun kabilesinin hepsi kendilerini Ergenekondan çıktıklarına ait rivayetlerde «Dürlügin'leri yanında bulunduran Kıyat kabileleri» (M i r h o n d, V. 7: birûn âmeden'i kavmi Kıyât ve Dürlügîn, H o n d e m i r, Bombey tabı, III, 8: hurûc-i akvâm-i Kıyât-u Dürlügîn) tesmiye edildikleri halde Çingizin ve oğullarının zamanında «Kıyat Börçegin» diye ancak Yesükey'in çocuklarına ve sadece «Kıyat» (Reşideddin: Kıyât-i alâhide,) diyerek de Yesükey'in biraderi Mungdu Kıyan'ın neslinden türeyenlere itlâk olunmuştur. Bundan anlaşılıyor ki Kıyat tabiri bu hanedanın ancak hâkim kalan kısmına has olarak kullanılmış, o tabakadan eskiden ayrılan kollar ise göya Kıyattan değilmiş gibi başka başka isimler almışlardır.

Bu mesrudatımızdan anlaşılması icap eden noktalar şudur: Çingiz neslinin, Kıyatların Uranha, Kongrat, Bayaut, Kınkyat, Doglat, Budat, Katakin ve Salcıkut gibi aslında Türk oldukları görülen kabileler kesif Şevey ve Tatar aşiretleri arasında ekalliyet teşkil etmişler; asıl Kıyat hanedanı ise, 13-18 inci asırlarda Türk aşiretleri arasında dağınık aristokrat tabakası sıfatiyle yaşıyarak yeniden türkleştikleri gibi 10-12 nci asırda da Şevey, Tatar aşiretleri arasında dağınık yaşıyan aristokrat tabaka sıfatiyle şeveyleşmiş yani moğollaşmışlardı. Kıyat ailesi ile beraber Ergenekonda bulundukları rivayet olunan kabilelerden birisi de «Uyrat» lardır (Berezin, Reşideddin, II, terc. s. 149); Uyratlar, Ramstedt'in izah ettiği gibi Moğollar arasında yaşıyan Uygurlar idiler, bunlar B a r t h o l d'ün de tasdik ettiği gibi Çingiz zamanında daha tamamiyle moğollaşmış da değildirler. Kıyatların Ergenekon arkadaşları sayılan bu Uygurlar ise ne İç ve ne de Dış Mongol teşkilâtına dahildi, bunlar Çingiz tarafından Mongol tesmiye edilen kabilelerin bile haricinde kalmışlardır. Demek Kıyat hanedanı kendisini Moğol kabileleri ile değil gerek Dürlügin ve Nirun heyetlerine dahil olan ve gerek onların haricinde kalan, fakat her halde Ergenekon an'aneleriyle biri diğerine bağlı aşiretlerle akraba addetmiştir.

— V —

Moğol ismi nereden geliyor? Ve Moğol etnik teşekkülü ne kadar eskidir? «Moğol» yahut «Mongol» ismiyle önce Rus sinoloğu V a s i l i y e v (Trudı Vost. Otd. IV, 159), son zamanlarda da bilhassa P e l l i o t (Journ. As. 1925, I, 246; T'ong Pao, XXVI, 126, 128) ve Grum Grjimaylo (Z a p. M o n g. II, 382-84) yakından meşgul olmuşlardır. Bu isim Çin membalarında görülen «Men-gu» ismiyle birleştiriliyor ki Tang sülâlesi tarihinde, Grum Grjimaylo fikrince 875 senesi vakıalarından sonra Türklere tâbi bir kavmin ismi sıfatiyle Mong-wu şeklinde de rastgelmektedir. Diğer bir Çin membaına göre (Grum Grj. 325, 382: Men-gu-yu-mu-ki den naklen) Men-gu'lar Çin hududunda ilk defa olarak 907-960 seneleri arasında zuhur etmişlerdir. Prof. V a s i l i y e v Çin kayıtlarının birisi Şarkî Cürcenlerin şimali şarkında yaşıyan «Men-wu» isminde bir Mancu kabilesi, diğeri Çingizin ecdadı idaresinde bulunan «Men-gu» kabileleri, yani Moğollar diye ayrı ayrı iki kavme ait olduğunu ileri sürmüştür (Tr. Vost. Otd. IV, 80, 135, 159), ki doğrudur. Moğol rivayetlerine göre Çingizin dördüncü babası zamanında bu hükümdarın ecdadının daimî musaheret sayesinde yakın akrabası sayılan «Kongrat» kabilesi ile olan hesapları yüzünden Kıyat hanedanı ile düşman oluyor ve onların itaatinden çıkarak o zaman Çini idare eden Mançu-Cürcenler ile birleşiyorlar. Çingizin üçüncü ceddi olan Kabul Hanı ve onun amcazadesi Ambakay Hanı ele geçirerek Cürcenlere teslim ediyorlar. Cürcenler bu iki hanı büyük eziyet vererek öldürdükleri için Kıyat-Börçegin hanedanı bir taraftan Tatarlara, diğer taraftan da Cürcenlere kan düşmanı kesiliyorlar. Kabul Hanın hesabını oğlu Kutula Kaan görüyor ve Cürcenlere karşı muvaffakiyetli harpler yapıyor. Cürcen (çince: Kin) lerin tarihine ait Çin membaları ise aynı hâdiselerden bahsederek 1135 - 1139 senelerinde «Mong-ku» ismindeki Tatarların Kin, yani Cürcenlere saldırmalarından ve 1139 senesinde bunları mağlûp ve 1147 senesinde de onları kendileri için kârlı sulh aktine

icbar edebildiklerinden bahsederler. Bu Mon-ku'ların reislerini Çin membaı Ao-lo tesmiye etmektedir, ki bunu Vasiliyev (s.79) «Ulug» diye okuyor; her halde bununla çinliler Kutula (Kutlu) Kaanın ismini söylemek istemişlerdir. İşte Kıyat hanedanının tarihte Mong-ku ismiyle ilk zuhuru bu oluyor ve bu isim de Mongol ismiyle birleştiriliyor. 1147 senesi hâdisesi dolayısıyla Çingizin ecdadına «Şe-vey Men-gu» da denilmiştir. 1122 senesinde Şamo sahrasının «Dada» (yani Tatarlar) ile «Men-gu», yani Mongol'lar arasında taksim edilmesi dolayısıyla Moğollara Tatar denildiği, fakat Tatarlara Moğol denilmediği zikrediliyor (Grum Grj. 383), demek Moğollar ancak büyük Tatar câmiasının bir kısmını teşkil ediyorlardı. 1115-1135 senelerine ait Çin kayıtlarına göre Mongollar Dokuz Tatarların ancak birisini teşkil ediyorlardı (Yyacinth, Sobranye Svedenyi I. 480-81). 1166 senesine ait kayıtta «Men-gu Dada» tabiri vardır (Grum Grj. s. 384); ermeni membaları da Moğol hanlarını «Moğol-Tatar» diye tesmiye ediyorlar. Çingiz, kendi kabilelerine Mongol ismini galiba bu kabilelerin şu Kutula Kaan zamanında aldıkları ismi te'yid eylemek fikriyle vermiş olacak. « Mongol » başta hanedana ve ondan türediği rivayet olunan kabilelere (Nirun ve Dürlügin'lere) has bir isim olduğu halde Çingiz ona kendisine tâbi olan bütün kabilelerin umumî millî ismi şeklini vermiştir. Bu isim Reşideddin'de, yani bu zatın eserinin hakikî müellifi olan Pulat Aka tarafından türkçe olarak «mung»+«ol» diye izah edilmiştir. Oğuzca «ol» şekli, anlaşılan, Azerbaycan şivesinden alınmıştır. Kelimenin ilk kısmı «Mong» yahut «Mangu» olması Hei-ta-çe-lio'da, yani Sung sülâlesinin 1232 senesinde Moğol Kaanını ziyaret eden elçisinin yazısında «Man-gu» Dadanlar (yani Şivey-Moğol) dilinde «gümüş» demektir, dediğinden de anlaşılıyor. Filhakika «gümüş» Moğolcada «mangu» dur. Buna nazaran bu isim aslında türkçe bir kelime ise bidayette «Mangu»+«oğul» gibi iki kelimeden mürekkep olmuş olması da mümkündür (bak: yukarıda s. 18 de «Vangu»). Herhalde bu kelime Tatarlar arasında hükûmet süren Şa-to hanedanına her hangi bir münasebetle verilmiş olan bir isimdir ve her halde bu isim Çingizin ecdadı tarihinde iyi hatıralarla bağlanmış olan bir isimdi. Ben şahsen gerek « Mongol » ve gerek

«Tengiz» den muharref olduğu çok muhtemel olan «Çingiz» [29] isminin Kıyat hanedanı tarihinde, onların şevketli zamanlarını yaşatan şahsiyetlerin ismi olacağı fikrindeyim.

Moğol yani Şe-vey'lerin ayrı bir kavim olarak teşekkülü meselesine gelince; bunun Türk kavmî teşekkülü kadar eski olduğunda şüphe yoktur. Prof. Poppe Altay dilleri arasında moğolcanın proto-turko-mongol dile daha yakın, yani moğolcanın türkçeye nisbeten daha eski olduğu fikrindedir. Ben derslerimde ve ayrı eserlerimde Türklerin asıl vatanı Altay, yahut Ortaasyanın Şarkî kısmı olmayıp Garbî Türkistan ve bilhassa Tiyanşan dağları ve Aral gölü sahası olduğunu isbata çalıştım [30]. Moğolca konuşan kabileler Hunların Şarkî Avrupada yaptıkları fütuhatına da iştirak etmiş oldukları Şarkî Kafkasyada Hazarların ülkesinde moğolca olan «Brangar» ve «Cuangar» kelimelerinin kabile ve şehir isimleri sıfatiyle kullanıldığından da malûm oluyor [31]. Bununla beraber ben « Şevey » ve « Kıtay » isimlerinin İskender Hindistana geldiği zamanda ve sonra Sind nehrinde aslen hintli olmıyan kavimlerin ismi olarak zikredildiklerini de makalelerimin birinde anlatmıştım [32]. İlâve olarak Sind ve Afganistan tatarlarında « Tatar » ismine tesadüf olunuyor. İlk Arapların Garbî Afganistanda «Drarî» yahut «Ddarî» ismiyle zikrettikleri bir Türk kavim isminin «Tatarî» demek olacağını iddia eylemek mümkün olduğu gibi Sind'de İslâmiyetten önce yaşıyan «indo-skit» sülâlelerinden kalan bir nevi dirhemlere «Tatar dirhemleri» denildiği [33] de şayanı dikkattir. « Tatar » ismini

(29) Bak. yine Pelliot, *les Mongols et la Papauté,* Revue de l'Orient Chrétien. 1922-23, N. 1-2. p. 25.

(30) *Türk tarihi dersleri,* İstanbul, 1927-28, s. 3-18, 122-135; *Umumî Türk tarihine methal,* (daha basımı bitmemiş), s. 12-15; *İbn Fadlans Reisebericht,* s. 265-66, 312-13.

(31) *İbn Fadlans Reisebericht,* 191-93.

(32) *Prähistorische Forschungen in den indo-iranischen Grenzländern, Türkische Post,* N. 48, 49, 1935.

(33) Bk. Marquart, *Eranşehr,* 254, 294 (bu zat *al-ddarî* okumak icap eden kelimeyi *öldüreri* okumuştur); «*derâhim al-tatariye*» diye yazılan bu dirhemler hakkındaki kayıtlar için bak. G. Forrand, *Relations de Voyagges,* 29, 42, 103 ve benim «*Türk Tarihi Dersleri*», s. 128.

taşıyan bir kavim, bir zamanlar Sindde hâkim kavimler arasında bulunmuş olacak. Arap membalarında zikri geçen bu dirhemler ve onların bir «Tatar» kavmine ait olacağını yakında hintli bir âlim de ileri sürmüştür [34]. « Moğol » kelimesinin menşei karanlık olmakla beraber Moğol dilinde söyliyen Kıtay, Şevey ve Tatar gibi kavimlerin bize tarihen malûm olmıyan devirlerde Ortaasyanın Garbî kısmının cenubunda bulunmuş olmaları pek muhtemeldir, bunu daha Marquart Buharanın şarkında moğolca «çagan» kelimesinden « çaganyan » ismi gelmesinden istidlâl etmiştir [35]. Türklerin «Z» yerine «R» ile konuşan şivelerinin Şevey dilinde konuşan kavimlerle uzun zaman temasta bulunmuş oldukları iddia ediliyor, bu temaslar galiba Ortaasyanın cenubî kısımlarında vaki olmuştur. Şarkî Avrupada Baradas ve Bartas ve Burtas ismiyle maruf olan Türk kavminin ismi «Mardas» şeklinde de söylendiğinden ve bu ismin de bir Moğol kabilesi ismi olan «Marda» isminin cem'i olabileceğinden bu kabilenin de pek eski zamanlarda Moğollarla temasta bulunmuş olduğu istidlâl ediliyor [36]. Yani Türklerin Moğollarla tarihten önceki zamanlardaki temasları Ortaasyanın Cenubî kısmında olduğu gibi Şarkî Avrupada da vaki olduğunu gösteren deliller vardır; fakat tarihî devirlerde Şe-vey (Moğol) kavimleri her halde Ortaasyanın Türklerle meskûn kısımlarının şimali şarkîsinde yaşamışlardır.

Cücen (Avar) larda «Kagan» ıstılahı görülmesinden ve Çingizin devlet teşkilâtının sağlamlığından Şevey-Moğolların kültür itibarile Türklerden daha ileri olmuş olmalarını istidlâl ederken Pelliot [37] yanılmıştır; «Kagan» ıstılâhı Türklerde şüphe yok ki Cücenlerden önce de mevcuttu; Reşideddin'in vâzıh ifadesine göre Tatarlarda Çingizden evel muntazam dahilî teşkilât ve devlet teşkilâtı olmamış, ufak niza'lar yüzünden hemen Kürtler gibi pıçağa

---

(34) Nawabazde Edris Nadir, *A compse of the Chaura Empire, Lucknow*, **1940**, p. 4.

(35) Marquart, *Über das Volkstum der Komanen*, s. 71.

(36) Bk. Zeki Velidi Togan, *Völkerschaften des Chzarenreiches im 9. Jh;* Körösi Csoma Archivum, Bd. III, s. 59.

(37) *Journ. As.* 1913, I, 158; 920, I, 144! *T'oung Pao*. 1915, 688, 1920, 320.

elvurmuşlar, Yasa'nın ne olduğunu bilmemişlerdir [38]. Moğollardaki bütün içtimaî ve siyasî teşkilât Türk olan Şa-to, Kıyat hanedanı tarafından ithal edilmiştir. Devlet teşkilâtı, içtimaî itiyatlar hiç bir millette bir kaç sene zarfında bir ithalât maddesi şeklinde girip yerleşemez; Çingizin bütün muazzam siyasî ve içtimaî teşkilâtını, bunların çok dallı budaklı olan teferrüatını 1204 senesinde onun hizmetine intisap eden Uygurların tesiriyle veyahut bu cihangirin dehâsiyle izah etmek çocukça bir harekettir. Kıyat hanedanının Kerülen taraflarındaki Tatar aşiretleri arasında 9 ve 10 uncu asırdan beri hükûmet sürüp gelen eski bir Şa-to Türk hanları sülâlesinden ibaret olduğunu isbat etmekle bu devletin yaşattığı Türk içtimaî ve siyasî teşkilâtının nereden gelmiş olduğunu da izah etmiş olduğumu zannederim.

Bütün bu yazdıklarımı bir daha hulâsa edelim:

1.) 12 nci asırda Moğolistan bugünkü gibi mütecanis Moğol ülkesi değildi, Garbî ve Merkezî Moğolistan ekseriyeti Türk olan aşiretlerle meskûndu, bir çok kabile gruplarında moğolca ve türkçeden her ikisi şayi'di.

2.) «Tatarlar» bir çok yerlerde Türklere karışmış idilerse de Khıtay ve Calayır gibi kavimler ile Altay kavimlerinin Şevey, şimdiki tabirle Moğol, zümresini teşkil eden kavimlerin esasî grupları olmuşlardır. «Mongol» (çince Mong-ku) ismini taşıyan kabileler ise başlarında eski Şa-to Türklerinin Açina, Bozkurt neslinden geldikleri söylenen Kıyat-Börçegin hanları olduğu halde Türk aristokrat kabilelerinden ibaret olmuşlar; Çingizden önceki yedi sekiz batın zarfında bunlar kendilerine iltihak eden Şevey kabileleri arasında ekalliyette kalarak şeveyleşmiş, yani şimdiki tabirimizle moğollaşmışlardır; mâmafih bunlar Çingizin zuhuruna kadar eski Türk siyasî ve içtimaî teşkilâtını ve türkçe bir çok tabirleri muhafaza etmişlerdir.

---

(38) Reşideddin, Topkapı nüshası, N. 1518, var. 17a: *u in kavm* **(yani Tatarlar)** *bâ kârdzenî şühret dâşteend u be vâsita'i endek guft u goy ez ser-i cehl yekdiger-i râ be kârd u şemşir zedendi bî muhâbâ mânend-i Kurd u Şul u Ferenc u yâsâkı, ki in zemân der miyân-i Mogol hest; der 'ahd-i işân nebûd.*

3.) Asıl Şevey kavimleri, Tatarlar ve Khıtaylar önce bir umumî millî isme malik olmamışlarsa da etnik teşekkülleri Türklerinki kadar eskidir; bunların tarihten önceki devirlerde Türklerle kaynaşarak beraber yaşadıkları eski vatanları Türkistanın Cenubî kısımları olabilir; tarihî devirlerde ise Moğollar Türklerin şimalişarkî taraflarında yaşamışlardır. Her halde Türklerle Şeveyler, yani Moğollar, Altay grupunun esasî iki zümresini teşkil eden kardeş kavimlerdir.

4.) «Mong-ku» yani «Mongol» yahut «Moğol» ismi Çin kaynaklarında on birinci asrın ilk yarısından itibaren Kara Tatar yahut Dokuz Tatar grupunun bir zümresinin ismi olarak görülmektedir, ki Kıyat Börçeğin hanlarının dayandıkları Türk ve Şevey kabilelerinin halitasından ibaret olduğu anlaşılıyor. Çingiz bu ismi tekrar ihya ederek kendisinin istinat ettiği Dürlügin ve Nirun kabilelerinin tekmiline teşmil etmiştir. Sonra bu isim Şevey dilinde konuşan bütün kabilelere ve Moğolistanda Çingizin manevî tesiriyle şeveyleşen bütün Türk kabilelerine umumî millî isim olmuştur. «Tatar» ismi ise Çingizin ve oğullarının zamanında Moğolistan haricine dağılan Moğol ve Türk kabilelerinin heyeti umumiyesine ve bazan Çingiz nesli hanedana itlâk olunmuştur.

A. Zeki Velidi Togan

MÜELLİF TARAFINDAN:

İsmim Rusyada ve Avrupada intişar eden eserlerimde «A. Zeki Validî» şeklinde yazıldığından ve bazı ansiklopedilere de o şekilde girdiğinden türkçe eserlerimde de bu şekli muhafaza etmiştim; fakat urukdaşlarımdan birçoğu ismimi Türkiye türkçesindeki telâffuza göre «Zeki Velidi» diye yazmamı mükerreren teklif ettiklerinden bu eserimden itibaren ismimi «A. Zeki Velidi» şeklinde yazmayı tercih ettim; zaten İslâm Ansiklopedisi idare heyeti de o şekli kabul etmiştir.

